

1.2. Основні етапи генезису і еволюції економічної думки

Економічна думка, відображаючи виробничо-господарську діяльність людини, своїм корінням сягає в глибину століть. Проте шлях від перших економічних поглядів до становлення економічної науки був досить тривалим. Наука передбачає:

- предмет;
- методи дослідження;
- спеціальну (недоступну для широкого загалу) термінологію;
- науковців, які займаються вдосконаленням даної галузі знань;
- механізм відтворення та поширення наукових знань (мережу навчальних закладів та наукових установ).

Виникнення і розвиток наукових знань ніколи не відбувався по заздалегідь визначеному раціональному плану. Наука народжується або внаслідок систематизації попередньо нагромаджених знань (теоретичних висновків), або шляхом відгалуження від науки найбільш детально розробленої її частини, і перетворення її в самостійну науку. На розвиток науки позитивно або негативно впливають середовище і окремі особистості. Предмет науки в процесі розвитку змінюється, деталізується, пересікається із предметами інших наук, а тому неможливо точно встановити дату народження науки. Конкретизувати можна тільки зародження наукової школи чи певного методу наукового дослідження. Але й у таких випадках слід робити велику кількість застережень. Отже, становлення науки має розглядатися у контексті цілої низки обставин, а не тільки ґрунтуватися на зародженні предмету чи методу.

В середовищі фахівців обов'язково виникає спеціальна мова (категоріально-понятійний апарат), яка стає все більш недоступною для широкого загалу. Але й ця обставина не може бути визначальним критерієм зародження науки, оскільки потрібно враховувати, що часто наукові терміни виникають задовго до утвердження науки. Що ж відрізняє вченого-економіста від усіх інших людей, які думають, говорять і пишуть на економічні те-

ми? Й. А. Шумпетер підкреслював, що вченим-економістом можна вважати людину, яка працює над розширенням запасу фактів та поліпшенням методології економічної науки і на цьому шляху набуває фахового рівня, який відрізняє її від інших освічених людей та від людей практики². Для вченого-економіста важливим є вміння використати аналіз до потреб економічної політики в даний час і в даному місці.

Аналізуючи генезис певної економічної теорії важливо врахувати соціологічні аспекти економічної науки, тобто ті соціальні фактори і процеси, що породжують специфічний науковий тип діяльності, обумовлюють його розвиток, спрямовують цю діяльність на певний об'єкт, піднімають на належну висоту та створюють спеціальні методи дослідження. Методи дослідження не залежить від мети: мета дослідження може нам і не подобатись, але коли вона не спотворює фактів, або аргументації, – нам слід визнавати її результати.

Важливою умовою утвердження і розвитку науки є поширення наукових установ та навчальних закладів, які повинні забезпечити механізм відтворення наукових знань, спадкоємність у розвитку науки.

У еволюції економічної науки можна умовно виділити такі чотири основні етапи: докласичний, класичний, неокласичний і сучасний.

Докласичний етап охоплює тривалий проміжок часу від давнини до приблизно середини XVIII ст.: від поодиноких випадків фіксації явищ господарського життя та взаємин між людьми в працях стародавніх мислителів, правителів, богословів, нормах права до зародження перших наукових систем економічних знань.

Зародженню класичного етапу передувало тривалий, суперечливий період панування *меркантилізму* – збірного поняття, що об'єднувало в єдине ціле спільні ознаки, риси, принципи «неузгоджених» інтелектуальних зусиль в осмисленні господарської практики. Меркантилізм розглядають у площині економічних поглядів і у площині економічної політики. Провідними принципами меркантилізму є: 1) ототожнення багатства з грошима; 2) до-

² *Коропецький І.-С.* Українські економісти XIX століття та західна наука. – К.: Либідь, 1993. – С. 8

сягнення активного торгівельного балансу; 3) заохочення вивезення готових виробів та дешевої сировини і заборона вивезення сировини, напівфабрикатів; 4) заохочення розвитку національної промисловості; 5) необхідність колоній як джерел дешевої сировини і ринків збуту; 6) заохочення зростання населення для підтримки низького рівня заробітної плати і посилення національної могутності; 7) протекціонізм у зовнішній торгівлі.

Класичний етап тривав від середини XVIII – до 70-х років XIX ст. Честь називатись першою школою економічної думки поправу належить *фізіократам*. Фізіократія постала на хвилі критики меркантилізму. Опираючись на доктрину природного права, вони сповідували в економічній політиці принцип *laissez faire* і підкреслювали важливість землеробства, яке вони вважали єдиним продуктивним сектором економіки. Засновником фізіократії вважають Франсуа Кене (1694-1774), автора видатної праці *«Економічна таблиця»* (1758), де здійснив аналіз процесу суспільного відтворення. З появою фізіократії з'явилися контури економічної науки, які наповнив теоретичним змістом *«батько політичної економії»* – Адам Сміт (1723-1790) в *«Дослідженні про природу і причини багатства народів»* (1776). Подібно до фізіократів, він підтримував принцип *laissez faire* і критикував меркантилізм на основі доктрини природного права. Спрямовані «невидимою рукою» ринку, який ґрунтується на суспільному поділі праці, приватні інтереси втілюються в багатство усього суспільства.

Якщо фізіократи започатковували «класичний етап» в економічній науці, то Адам Сміт визначив границі політичної економії і систематизував нагромаджені економічні знання, тобто завершив його оформлення. За Адама Сміта економічна наука набула відчутних обрисів: предмет, метод, категоріально-понятійний апарат. В контексті класичної школи працювали: Давид Рікардо (1772-1823), автор книги *«Основи політичної економії та оподаткування»* (1817), Томас Мальтус (1766-1834), який написав *«Дослідження про закони народонаселення»* (1798) і *«Принципи політичної економії»* (1820) та інші видатні економісти. Останнім видатним економістом класичної школи вважають Джона Стюарта Мілля (1806-1873), який у *«Принципах політичної економії»* (1848) підсумовував усе досягнуте класиками.

70-і рр. XIX ст. ознаменувались «маргіналістською революцією» в економічній науці, яку пов'язують із працями Карла Менгера (1840-1921) «*Основи політичної економії*» (1871); У.С. Джевонса (1835-1882) «*Теорія політичної економії*» (1871); Леона Вальраса (1834-1910) «*Елементи чистої політичної економії*» (1874). Ці економісти незалежно один від одного – в Манчестері (Англія), у Відні (Австрія), в Лозані (Швейцарія) – і майже одночасно розробили подібні теорії, що суттєво відрізнялись від класичної школи і ґрунтувались на так званих граничних величинах: граничній корисності і граничній продуктивності. Незважаючи що вони спільно, в межах теорії граничної корисності, підкреслюють значення корисності і попиту на протипагу затратній теорії цінності класичної школи, ці економісти суттєво відрізняються у своєму до неї ставленні.

«*Маргіналістська революція*» це своєрідний пункт відліку **неокласичного етапу** еволюції економічної думки, що тривав з 70-х років XIX ст. до 30-40-х років XX ст.

Особлива роль в оформленні неокласичного напрямку належить Альфреду Маршалу (1842-1924) і його видатній праці «*Принципи економічної науки*» (1890). Запропоновані вченим ідеї започатковували *мікроекономіку* важливий розділ сучасної економічної теорії, визначили її структуру, постулати, понятійно-категоріальний апарат. А. Маршал, використовуючи економічний аналіз, створив розгорнуту теорію ціноутворення, дослідив фактори, які формують попит і пропозицію та забезпечують їх рівновагу. Він виокремив проблему цінності (вартості) з проблеми ціноутворення, відмовився від моністичних підходів до її пояснення.

Спочатку назва «неокласична економічна теорія» не поширювалась на загальну теорію рівноваги Л. Вальраса, але потім вона об'єднала і маргіналізм.

Неокласики успадкували від класичної доктрини саморегуляцію економіки, ефективність цінової інформації, тотожність умов заощаджень та інвестування, що є принциповими у розумінні механізму функціонування ринкового господарства.

Якщо неокласичний етап у розвитку економічної думки пов'язують із розвитком мікроекономічної теорії, то **сучасний етап**, який бере свій початок із «*кейнсіанської революції*» 30-40-х років XX ст., пов'язують із значними досягненнями в дослі-

дження макроекономічної проблематики. Книга Джона Мейнарда Кейнса (1883-1946) «Загальна теорія зайнятості, відсотку та грошей» (1936) ознаменувала революційний переворот у розвитку економічної думки. Вчений запропонував новий, відмінний від неокласичної доктрини, макроекономічний метод економічного аналізу.

Результатом економічного аналізу Дж.М. Кейнса був чіткий розподіл економічної науки на два великих розділи: мікроекономіку і макроекономіку. Вчений вивів економічну теорію із стану глибокої кризи, зумів переконливо відповісти на питання: «В чому причини катастрофічного перевиробництва і що слід зробити щоб йому запобігти»? Кейнсіанство на декілька десятиліть стало керівництвом у справі державного регулювання ринкової економіки.

1.3. Цивілізаційна парадигма господарської еволюції.

У сучасній історико-економічній науці виокремлюють стадійний (формаційний) та цивілізаційний підходи до періодизації історії господарського розвитку.

Згідно *стадійного* підходу історія господарського розвитку людства розглядається як своєрідне сходження від нижчого до вищого, від менш розвинутого до більш розвиненого. Ще Вітрувій (Vitruvius) у 2-пол. I ст. до н. е. у праці «Десять книг про архітектуру» здійснив перші спроби такої періодизації. Він виокремлював чотири основні стадії: 1) освоєння вогню; 2) перехід до будівництва житла; 3) приручення тварин; 4) нагромадження досвіду та знань.

Періодизація історії господарського розвитку була популярною серед більшості представників німецької історичної школи в економічній думці XIX ст. (Б. Гільдебранд, К. Бюхер, В. Зомбарт та ін.). Розповсюдженою, особливо у соціалістичних державах XX ст., була концепція суспільно-економічних формацій **Карла Маркса** (1818–1883). Критерієм переходу від однієї формації до іншої, на його думку, були зміни, які відбувалися у способі виробництва. К. Маркс вважав, що суспільство у своєму розвитку послідовно проходить через первіснообщинну, рабовласницьку, феодальну, капіталістичну, комуністичну суспільно-економічні формації.